

■ Muzea w Niemczech wobec problemu dziedzictwa kolonialnego

Maria Wagińska-Marzec

Niemcy dopiero od niedawna zaczęły się zmagać w sferze publicznej z pytaniami dotyczącymi spuścizny kolonialnej w muzeach, bibliotekach, archiwach i innych instytucjach kultury. Pojawiające się w ostatnim czasie niejednokrotnie słyszalne żądania zwrotu artefaktów z czasów kolonialnych sprawiły, że zaczęto dostrzegać ten problem jako ważny i wymagający reakcji. Coraz bardziej pilne stało się wypracowanie spójnego stanowiska oraz stworzenie odpowiednich warunków i zaplecza naukowego do przeprowadzenia stosownych badań.

Badania proveniencji dotyczące sztuki zrabowanej przez nazistów (*NS-Raub- und Beutekunst*) już się stosunkowo mocno zakorzeniły i zinstytucjonalizowały w krajobrazie Niemiec. Inaczej wygląda to w przypadku badań proveniencji dzieł sztuki w kontekście kolonialnym. Przeprowadzenie badań w tym nurcie leży zasadniczo w gestii tych, którzy posiadają zbiory, czyli muzeów państwowych. W minionych latach ich uwaga była jednak skoncentrowana przede wszystkim na badaniach proveniencyjnych dotyczących dzieł sztuki zrabowanych w okresie nazizmu. Jeśli chodzi o muzea etnologiczne, to musi się jeszcze wiele rzeczy zmienić tak pod względem personalnym, jak i finansowym, uważa Hartmut Dorgeloh, od czerwca 2018 r. główny intendent przyszłego Humboldt Forum. Istotne będzie zwłaszcza poszukiwanie nowych dróg współpracy ze społecznościami krajów pochodzenia tychże artefaktów. Trudność w tym wypadku polega na tym, iż nie wystarczy pilnie przewertować skrzynki katalogowe – zwracał uwagę Dorgeloh – ale trzeba szukać porozumienia z tymi społecznościami. Jednym z ważniejszych zadań stojących przed Humboldt Forum będzie właśnie, jak mówił – „podróż ku otwartości”.

Redakcja:

Radosław Grodzki

Jacek Kubera

(redaktor naczelny)

Piotr Kubiak

Krzysztof Malinowski

Korekta:

Hanna Różanek

Nr 6(380)/2019

28.02.19

ISSN 2450-5080

Biuletyny dostępne

także dzięki:

NEWSLETTER IZ

FACEBOOK

SCRIBD

LINKEDIN

TWITTER

Działania na szczeblu państwowym

Istnieje wiele oznak, które świadczą o tym, iż muzea i inne instytucje mogą liczyć na pomoc ze strony władz federalnych. Zrozumienie wagi problemu i zapewnienie przyjaznego klimatu politycznego do rozwijania badań nad pochodzeniem zasobów muzealnych pod kątem spuścizny kolonialnej i wreszcie uświadomienie ich znaczenia opinii publicznej stanowi ważny decydujący krok na drodze uporania się z tym problemem.

Zapis w Umowie Koalicyjnej

Przez wiele dziesiątek lat historia kolonializmu była w Niemczech białą plamą w kulturze pamięci. Po raz pierwszy sprawa rozrachunku z kolonializmem została wyraźnie wskazana jako zadanie państwa w Umowie Koalicyjnej obecnego rządu (koalicji CDU/CSU i SPD) z 7 lutego 2018 r. W rozdz. XIII (*Zusammenarbeit und Erneuerung – Demokratie beleben*), w punkcie 2, w podrozdziale „Dziedzictwo kulturowe, kolonializm, ucieczki i wypędzenia” ustalono, iż w dalszym ciągu kontynuowane będą badania nad proveniencją dzieł sztuki zgromadzonych w muzeach, bibliotekach i archiwach w Niemczech i zaznaczono, że rząd chce wspierać również badania proveniencyjne wobec dóbr kultury będących spuścizną kolonialną. Zamierza to czynić zwłaszcza poprzez Niemieckie Centrum Zaginionych Dóbr Kultury (*Deutsches Zentrum Kulturgutverluste*) oraz we współpracy z Niemieckim Związkiem Muzeów (*Deutscher Museumsbund*).

Utworzenie Grupy roboczej ds. dziedzictwa kolonialnego

Podczas spotkania (12.10.2018) przedstawiciele krajów związkowych i federacji dotyczącego niemieckiej polityki kulturalnej uzgodniono, że kraje wraz z pełnomocniczką rządu RFN ds. kultury i mediów oraz czołowymi związkami komunalnymi powołają specjalną grupę roboczą, której zadaniem będzie wypracowanie wspólnego stanowiska w sprawie postępowania ze zbiorami mającymi kontekst kolonialny (*Arbeitsgruppe zum Umgang mit Sammlungsgut aus kolonialen Kontexten*). Zalecono przy tym współpracę z federalnym Ministerstwem Spraw Zagranicznych (*Auswärtiges Amt*), z federalnym Ministerstwem ds. Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (*Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung*) oraz z Niemieckim Związkiem Muzeów.

Minister stanu ds. kultury Monika Grütters podkreśliła przy okazji, iż sprawa rozliczenia się z proveniencją dzieł sztuki i postępowania z dobrami kultury będącymi spuścizną okresu kolonialnego należy do priorytetów jej działania w zakresie polityki kulturalnej. Od lat wspiera ona wydatnie zaangażowanie instytucji kultury i placówek badawczych w całym kraju, zajmujących się tymi zagadnieniami. Podkreśliła jednocześnie, iż są to kwestie bardzo kompleksowe, wymagające dogłębnych badań i ocen. Toteż stworzenie wspólnej grupy roboczej jest ważnym krokiem do dalszego rozwijania tematu.

W podobnym duchu wypowiedział się Senator Hamburga ds. Kultury i Mediów Carsten Brosda, który potwierdził, że: „Rozrachunek z okresem kolonializmu należy do centralnych zadań w zakresie polityki kulturalnej”. W jego opinii zawarte porozumienie między federacją i krajami pokazuje, iż istnieje wspólna wola przyjęcia odpowiedzialności na tym polu. W czasach coraz większego „usieciowienia” (*Vernetzung*) powstaje – jak zauważył – wręcz konieczność określenia nowych, uzgodnionych politycznie sposobów postępowania ze zbiorami z czasów kolonialnych oraz w kwestii postkolonialnej kultury pamięci.

Niemieckie Centrum Zaginionych Dóbr Kultury (DZK)

Minister Grütters, mając na uwadze duże doświadczenia w gruntownym badaniu historii dóbr kultury Niemieckiego Centrum Zaginionych Dóbr Kultury, powierzyła mu nowe zadanie. Dotąd zajmowało się ono przede wszystkim wspieraniem projektów dotyczących dzieł sztuki zrabowanych przez nazistów; od 2019 r. będzie wspierać również projekty w zakresie badań proveniencyjnych oraz badań podstawowych dotyczących zbiorów w kontekście kolonialnym. Na realizację tego zadania Centrum otrzyma do dyspozycji 1,9 mln euro. Wnioski oceniać będzie specjalna 8-osobowa Rada Doradcza składająca się z renomowanych ekspertów (również zagranicznych). Dzięki temu publiczne muzea i zbiory, biblioteki, archiwa, jak również instytucje badawcze w całym Niemczech będą miały wsparcie w realizowaniu kompleksowego zadania, jakim jest wyjaśnianie pochodzenia dzieł sztuki znajdujących się w ich zasobach.

Kwestia rozrachunku z kolonializmem przedmiotem debaty w Bundestagu

O znaczeniu, jakie Niemcy nadają w ostatnim czasie sprawom rozrachunku z okresem kolonializmu, świadczy poświęcenie uwagi tej kwestii również podczas jednego z posiedzeń Bundestagu. 31 stycznia 2019 r. temat ten stanowił pierwszy punkt („Aufarbeitung deutscher Kolonialgeschichte”) porządku obrad. Zwrócono m.in. uwagę, iż krytyczny rozrachunek z tym okresem historii Niemiec znajduje odzwierciedlenie na wystawach i wydarzeniach organizowanych przez takie instytucje, jak: *Stiftung Deutsches Historisches Museum*, *Stiftung Humboldt Forum im Berliner Schloss*, *Stiftung Preussischer Kulturbesitz*, *Bundesarchiv*, a także *Akademie der Künste*. Podkreślono, iż zwłaszcza fundacja *Humboldt Forum* podejmuje starania, aby temat historii niemieckiego kolonializmu zaistniał silniej w świadomości opinii publicznej. Zaznaczono też, iż temat ten ma szczególne znaczenie dla Muzeum Etnologicznego, którego zbiory pochodzą częściowo z dawnych kolonii niemieckich. Muzeum planuje obecnie podjęcie współpracy z partnerami z Namibii, aby przepracować historię obiektów pochodzących z tego regionu. Placówka podjęła ponadto, wspólnie z fundacją *Stiftung Humboldt Forum im Berliner Schloss*, projekt badań proveniencyjnych pt. „Tansania-Deutschland: Geteilte Objektgeschichten?” realizowany w kooperacji z Uniwersytetem w Tanzanii (*University of Dar es Salaam*) oraz z tamtejszym Muzeum (*National Museum and House of Culture, Dar es Salaam*); projekt jest wspierany od 2016 r. przez Kuratorium *Stiftung Preußischer Kulturbesitz*.

Zaangażowanie zainteresowanych podmiotów

Przewodnik jako narzędzie dla praktyki

Niemiecki Związek Muzeów (*Deutscher Museumsbund e.V., DM*) reprezentujący interesy wszystkich muzeów w Niemczech, stoi na stanowisku, iż rozliczenie się z przeszłością pod kątem spuścizny kolonialnej jest nie do uniknięcia i dotyczy wszystkich rodzajów muzeów, nie tylko etnologicznych. Duża liczba zbiorów muzealnych w Niemczech powstała bowiem między XVII a XX w. Do wyjaśnienia wszelkich skomplikowanych niekiedy współzależności i efektywnego prowadzenia badań proveniencyjnych, muzea potrzebują pewnych reguł (wytycznych, zaleceń, wskazówek).

Celem wyposażenia instytucji muzealnych w odpowiednie narzędzie badawcze i wskazówki pomocne w praktyce, *DM* zlecił ekspertom przygotowanie swego rodzaju vademecum na temat postępowania ze zbiorami w kontekście kolonialnym; ów „przewodnik” nazwano „Leitfaden zum Umgang mit Sammlungsgut aus kolonialnen Kontexten” (Hrsg. Deutscher Museumsbund e.V., Berlin 2018). Praca nad nim przebiega etapowo: pierwsza wersja, wyrażająca *de facto* stanowisko Związku, została zaprezentowana w maju 2018 r. podczas spotkania w Berlinie; opracowanie skierowano następnie pod dyskusję w ramach warsztatów z udziałem ekspertów z różnych krajów (październik 2018 r.) i poszerzono o perspektywę międzynarodową. Drugie wydanie zostanie opublikowane wiosną 2019 r. (w języku angielskim i niemieckim) i poddane ponownie krytycznej ocenie fachowców i opinii publicznej.

Przewodnik jest pracą zbiorową powstałą pod kierunkiem Wiebke Ahrndt, liczącą 133 strony. Publikacja nie daje jednoznacznych odpowiedzi, są w niej natomiast wyjaśnienia dotyczące zasadniczych pojęć związanych z problematyką aktywnego rozrachunku z kolonialną spuścizną, omówienie stanu badań proveniencyjnych (źródeł i metod), objaśnienie poszczególnych kategorii obiektów, podstawowe informacje dotyczące politycznych, ekonomicznych i kulturalnych zaszczości i powiązań historycznych, wskazanie na aspekty prawne, jak również pewne zalecenia względem postępowania z obiektami o kontekście kolonialnym.

Projekty badawcze i muzealne

Muzea niemieckie mają ogromną potrzebę nadrobienia zaległości, jeśli chodzi o rozrachunek z kolonialną spuścizną. „Inne kraje są już pod tym względem znacznie dalej” – zwróciła uwagę prof. Wiebke Ahrndt, dyrektor Muzeum Zamorskiego (*Übersee-Museum*) w Bremie (*Museen haben Nachholbedarf In Sachen koloniales Erbe*, ZeitOnline, 30.10.2018). Dotąd nie było jednak podstaw prawnych do zwrotu sztuki zrabowanej, ani też żadnych zasad postępowania wobec tych zbiorów. „Muzea czynią to dobrowolnie, gdyż czują się do tego moralnie zobowiązane” – mówiła.

Jednym z bardziej zaangażowanych ośrodków muzealnych w zakresie historycznego i etnologicznego rozrachunku ze spuścizną kolonialną i przebadania swych zbiorów w tym kontekście jest właśnie *Übersee-Museum Bremen*. Wspólnie z Uniwersytetem w Hamburgu, przy wsparciu fundacji Volkswagena, realizuje ono aktualnie 4-letni projekt badawczy obejmujący badania nad pochodzeniem obiektów sztuki afrykańskiej znajdujących się w jego zasobach. Chodzi o przebadanie zbiorów pochodzących z Kamerunu oraz z terenów b. Niemieckiej Afryki Wschodniej (Deutsch-Ostafrika) – obecnej Tanzanii, Burundi, Ruandy, a także Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej (Deutsch-Südwestafrika (Namibii)), zarówno z perspektywy podmiotów niemieckich, jak też afrykańskich. Projekt ma na celu udzielenie odpowiedzi na pytania, w jaki sposób kolekcjonerzy przedmiotów sztuki pozaeuropejskiej gromadzili swe zbiory, jak weszli w ich posiadanie oraz jakie pole manewru mieli przy tym przedstawiciele społeczności kraju pochodzenia. Z jednej strony badany jest sposób ich nabycia pod względem legalności (zgodności z prawem), a z drugiej strony – bezsilność lokalnych społeczeństw w kolonialnym systemie bezprawia. Badania te, rzucające zarazem światło na epokę kolonializmu, prowadzone są z wykorzystaniem interdyscyplinarnych teorii (hipotez) badawczych, badań historycznych oraz badań terenowych. Ważnymi partnerami są zarówno muzea i przedstawiciele społeczności krajów pochodzenia.

Konferencje z udziałem fachowców z zagranicy

Dostrzegając wagę problemu, środowiska muzealne i naukowe stosunkowo wcześnie, bo już wiosną 2017 r. podjęły próbę zmierzenia się z tym drażliwym tematem. W Muzeum Pięciu Kontynentów (*Museum Fünf Kontinente*) w Monachium miała miejsce duża dwudniowa konferencja (7-8 kwietnia 2017 r.) pt. „Badania proveniencyjne dotyczące zbiorów etnologicznych z czasów kolonialnych” („Provenienzforschung zu ethnologischen Sammlungen der Kolonialzeit”). Została ona zorganizowana dzięki finansowemu wsparciu fundacji *Volkswagenstiftung* przez *AG Museum der Deutschen Gesellschaft für Völkerkunde* (przy Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie) oraz *Museum Fünf Kontinente*. Zagadnienia związane z tematem konferencji zostały naświetlone zarówno z perspektywy zewnętrznej, uwzględniającej spojrzenie społeczeństw krajów pochodzenia, jak też z punktu widzenia muzeów etnologicznych w Niemczech. Omówiono realizowane projekty i dzielono się doświadczeniami w zakresie badań proveniencyjnych, zwracając uwagę zwłaszcza na aktualność debaty. W centrum uwagi znajdowały się przede wszystkim kwestie metodyczne.

Uczestniczący w obradach eksperci i przedstawiciele społeczeństw kraju pochodzenia przedstawili swój pogląd na temat zbiorów zgromadzonych w wyniku podbojów, podporządkowania i kolonizacji, znajdujących się obecnie w muzeach europejskich i amerykańskich. Byli wśród nich m.in. przedstawiciele Muzeum Narodowego *Te Papa Tongarewa Museum* (Amber Kiri Aramui) w Nowej Zelandii czy też *Museum Association of Namibia* w Namibii, którzy przedstawili projekty mające na celu zlokalizowanie zbiorów z południowej Afryki (Botswany, Namibii, Zambii i Zimbabwe). Ich wyniki mogą posłużyć jako baza wyjściowa do dialogu, a także do stworzenia projektów kooperacyjnych między lokalnymi społecznościami a instytucjami będącymi obecnie w posiadaniu tych zbiorów. Krajami docelowymi tych kooperacji są: Finlandia, Niemcy, Wielka Brytania i Szwecja. Podkreślono, iż zbiory te należy traktować jako „magazyn wiedzy”, który mógłby dopomóc lokalnym społecznościom zrewitalizować ich własną kulturę materialną i historię. Obecni na konferencji przedstawiciele z *University of Oulo* z Finlandii, *U`mista Cultural Centre* z Kanady i *University of Tasmania* z Australii położyli nacisk głównie na znaczenie stworzenia banku danych w kontekście badań proveniencyjnych.

W trakcie dyskusji zastanawiano się nad kwestią zbudowania trwałych, długofalowych podwalin dla kooperacji między „zachodnimi” instytucjami a przedstawicielami społeczeństw kraju pochodzenia. Wskazywano na rozwijającą się w szybkim tempie digitalizację, która może znacznie uprościć dostęp do informacji. Sporządzenie ewidencji, a zwłaszcza ujawnienie danych stworzy możliwość lepszego przepływu informacji na temat zbiorów w Europie. W panelu dotyczącym wewnętrznych aspektów tego zjawiska wzięli udział przedstawiciele instytucji niemieckich (*Bayerische Staatsgemäldesammlung*, *Staatliche Kunstsammlung Dresden*, *Niedersächsisches Landesmuseum Hannover*), którzy podzielili się z kolei doświadczeniami z badań nad proveniencją dzieł sztuki pochodzących z rabunku w okresie narodowego socjalizmu (*NS-Zeit*).

Warto też wspomnieć o konferencji, jaka odbyła się pół roku później (16 września 2017 r.) w *Kunsthalle* w Bremie, poświęconej kwestii kolonializmu w muzeach, konfliktem z tym związanym, potencjałom i odbiorcom („Kolonialismus im Museum, Konflikte, Potentiale, Öffentlichkeiten”). W konferencji wzięli udział naukowcy z Niemiec i z zagranicy, eksperci do spraw muzealnych, jak również osoby zainteresowane toczącym się

dyskursem wokół spuścizny kolonialnej. Wśród referentów znaleźli się m.in. kuratorzy wystawy: „Heikles Erbe. Koloniale Spuren bis heute” („Drażliwa spuścizna. Ślady kolonialne do dziś”) zorganizowanej na przełomie 2016-2017 r. w Muzeum Krajowym (*Landesmuseum*) w Hanowerze i wystawy „Deutscher Kolonialismus. Fragmente seiner Geschichte und Gegenwart” („Niemiecki kolonializm. Fragmenty jego historii i współczesności”) eksponowanej w tym samym czasie w *Deutsches Historisches Museum* w Berlinie. Przedstawili oni proces powstawania obu ekspozycji oraz reakcje, jakie wzbudziły one w prasie i wśród zwiedzających. W trakcie konferencji była też mowa o innych wystawach i projektach realizowanych w przeciągu ostatnich dwóch lat w Bremie: ekspozycji „Der blinde Fleck. Bremen und die Kunst in der Kolonialzeit” („Biała plama. Brema i sztuka w czasie kolonialnym”) eksponowanej w okresie 5 sierpnia - 19 listopada 2017 r. w *Kunsthalle Bremen* oraz projekcie badawczym „Koloniale Spuren im Übersee-Museum Bremen” („Ślady kolonialne w Muzeum Zamorskim w Bremie”). Nie zabrakło również przykładów ekspozycji zorganizowanych w innych krajach europejskich. Przedmiotem zainteresowania jednego z referentów był z kolei kolonializm jako temat w sztuce postkolonialnej.

Należy zaznaczyć, iż konferencji, sympozjów czy warsztatów poświęconych zagadnieniom badań proveniencyjnych, jak też trwałego dialogu i współpracy z krajami pochodzenia było z pewnością więcej, co świadczy o tym, iż zainteresowane instytucje zamierzają efektywnie uporać się z problemem spuścizny kolonialnej w swych zbiorach.

Wnioski

Problem spuścizny kolonialnej w instytucjach publicznych w Niemczech był do niedawna pomijany milczeniem. Dopiero w przeciągu ostatnich dwóch lat temat ten stał się bardziej obecny w mediach i debacie publicznej. Znacząco wzrosła świadomość w środowiskach muzealnych oraz wśród polityków na temat tego, że rozrachunek z dziedzictwem kolonialnym jest jednym z centralnych zadań do wykonania. W tym kierunku podejmowane są konkretne działania na szczeblu państwowym (zapisy w Umowie Koalicyjnej obecnego rządu, powołanie specjalnych zespołów do wypracowania spójnego stanowiska dotyczącego postępowania ze zbiorami z czasów kolonialnych, przydział środków finansowych na badania proveniencyjne w kontekście kolonialnym *etc.*). Coraz większe zaangażowanie na tym polu wykazują też zainteresowane podmioty, zwłaszcza muzea, a także środowiska naukowe. Wyraża się to głównie w realizowaniu projektów badawczych i wystawienniczych oraz organizowaniu konferencji i sympozjów tematycznych z udziałem referentów z Niemiec i z zagranicy, w tym również przedstawicieli krajów pochodzenia. Ważną inicjatywę wykazał Niemiecki Związek Muzeów, który zainicjował opracowanie swoistego przewodnika dla instytucji posiadających obiekty kultury z czasów kolonialnych, zawierający wiele przydatnych informacji i objaśnień dotyczących zwłaszcza tła historyczno-kulturowego okresu kolonializmu, a także zalecenia co do postępowania ze zbiorami mającymi kontekst kolonialny.

Tezy zawarte w tekście wyrażają jedynie opinie autora.

Maria Wagińska-Marzec - dr, germanista, pracownik Instytutu Zachodniego w Poznaniu, zainteresowania badawcze: kultura w zjednoczonych Niemczech, polsko-niemieckie stosunki kulturalne.